Art of today and tomorrow 12
lecture 14/5/44 אמנות היום ומחר

19

ד"ר נרקיס, [illegible]: אמנותנו - היום ומחר.

הרצאה ב[illegible]
חלוקת הפרסים מטעם עיריית ת"א
14.V.44

מההזדמנות החגיגית והיקרה הזאת אבנה בהביעי בפני מבחר הקהל התל-אביבי כמה רשמים והרהורים על האמנות היהודית בדורנו בכלל ועל שאלות החיים האמנותיים בארץ ישראל בפרט. גישתי היא גישתהחוקר האמפירי אך ורק, המתבונן והמנתח והמפרש, ברם,העמוד המתהלך לפני הוא מתמול שלשום האידיאל של הכרת מהותו של דבר. ואולי נצליח אפילו תוך שיחה קצרה, להפיץ קצת אור על מהותה של אמנותנו, כשנברר קֹדם כל את שאלת מקורותיה: האמנות היהודית המודרנית - מאין מוצאה, חלקם הגדול של אמני ישראל באמנות התקופה מאן בואו? אמנם, כשנביא בחשבון רק את מה שנוצר במשך 20 השנים האחרונות, תהיה התשובה פשוטה מאד: אמנינו כולם תלמידי המערב, מאסכולָאות אירופה לָמדו לצייר, היינו גם ממש וגם בעקיפין. לפיהן מסדרים את הנושא ואת הטכניקה ואת הסגנון ובמיטב יצירתה מהוָה אמנותנו זו חלק מאמנות המערב. אולם, הענין יהיה פחות פשוט והפרספקטביה תתעמק ותתרחב, כשניזכר במה שהתחיל לפני 35 שנה בערך ונסתיים לפני 24 שנים, במהפכה שבאה אז באמנות אירופה, לערער את יסודי יסודותיה. הקוביזם והפוביזם הצרפתי, האֶכספרסיוניזם הרוסי-הגרמני והפוטוריזם האיטלקי לא היו אלא בטויים מחוזיים של אותה רעידת האדמה. ותפקידם החלוצי של יהודים בכל התנועה ההיא הוא גלוי וידוע. הלא אפילו התיאורטיקונים הגרמניים של האכספרסיוניזם היו סומכים על שאגאל היהודי הרוסי; ואת הקוביזם של פיקסו היו מיחסים בצרפת לַטִפה השמית שבדמיו. כדאי וכדאי, אפוא, גם לנו, לתור עקבות הסגנונים הללו בְּמַסֹרֶת אמנותית יהודית.—ההפתעה הראשונה בחקירת אמנותנו, ~~שעל קיומה נוהגים בטלנים להתווכח עד היום הזה~~, היה כתב-יד מעוטר ציורים, מעשה אמן יהודי ספרדי

מסוף המאה השלש עשרה או מראשית המאה הארבע עשרה, האגדה של פסח, שנמצאה עוד לפני המלחמה הזאת במוזיאון בסריבו שביוגוסלביה. יצירה זו פורסמה עוד בסוף המאה שעברה ע"י המלומד היהודי מילר והגרמני-האוסטרי שלוסר, אבל בימים ההם לא הובנה בכל חשיבותה אפילו ע"י חוקרים כללו; ורק באור האמנות החדישה נפקחו עינינו להעריך נכונה את המעשה האמנותי הזה. כי הלא הקוביזם ויתר כיווני האמנות המודרנית המהפכניים לא החזירו בתמונותיהם את המציאות ואף לא הסתפקו לשנותה, כ"א מצורות וצבעים בפני עצמם בנו תמונות מפשטות מלאות סמלים האומרים לנו דרשוני. באגדת סריבו מופיע, כמעט שמונה מאות שנה לה"כ, ציור מפשט ממש, כוונתי לעמודה הראשון, המתאר את מעשה בראשית. ביתר דיוק, אינו מתאר כלל, אלא מתבטא ע"י צורות צבעוניות סמליות. קרני זהב ממלאות את מקום הבורא, והמים שעל פניהם מרחפת רוחו, מסומנים ע"י קווי גלים, ההבדלה בין אור לחשך ניתנת ע"י שטח בהיר ושטח כהה ומעליהם חצי עיגול, וכן הלאה.

אודה ולא אבוש, שבעיני יקרה היצירה הצנועה והגאונית הזאת מכל גשמיותו של הרנסנס האיטלקי, שאין לו אלהות אלא בשר ודם בעל זקן. וחלוציותה של אגדת סריבו איננה מעשה בודד. כתבי יד עבריים מעוטרי ציורים, שניגלו בינתיים במספר ניכר, מראים את אותה הרוחניות, הנוטה בעיקר לתפאורה אבסטרקטית. ואפילו כשהתמונות כולן פיגורליות, מורגשת במקרים האפיניים נקודת הכבד באלמנטים המפשטים שבתוכן. ורק בשנים האחרונות נתעשרה ידיעתנו את החמר החשוב הזה ע"י תגלית יחידה במינה ממוצאי ימי הקדם. בחפירות העיר העתיקה דורא-אירופוס שעל נהר פרת עלה גם בית כנסת מלא ציורים, שנוצרו במשך שנים מעטות אחרי שנת 244 אחסה"נ. מחזורי ציורי קיר אלה הם אילוסטרציה גרנדיוזית

לתנ"ך, הראשונה בכל הידועות לנו. הסגנון השולט בהם הוא ההלניזם, הסגנון העולמי של הימים ההם, אבל גם המזרח ניכר וביחוד נותנת פרס השכנה את אותותיה. לכאורה אין הציורים הללו אלא פיגורליים. אולם במשך שלש שנים של חקירה הלכו ובלטו בעיני אלמנטים מנוגדים, כלומר מנפשטים, ואפילו שני כיוונים בתוך אותם הציורים התגבשו לעיני, אחד הוא עצם הפיגורלי ובו יש משום רוח ההתבוללות, לשני אפשר לקרוא הדתי-הלאומי והוא המפשט-הסמלי. ומציאותו אינה מסתברת ע"י השפעות חוץ, אדרבא, הוא מנוגד להן; והשוואה רבה מוכיחה, שהוא הכוח הספציפי, המכריע. אני תקוה, שבבוא השלום יראה ספרי זה אור ויפיץ אור-מה על המסרת האמנותית בישראל, אשר נטיתה האבסטקטית-הסמלית מובנת מתוך יסודה הדתי.

במשך ימי הביניים מתבלט עוד כיוון שני באמנות היהודית וגם הוא בלתי-ריאליסטי ובמדת-מה אפילו אנטי-ריאליסטי, כוונתי אל הכיוון האכספרסיבי. בעוד שבהפשטה מצטיינות בעיקר יצירות היהדות הספרדית, אשר תנאי התפתחותה היו בסך הכל נוחים יותר, תובן ההבעה הגוברת באמנות יהודי אשכנז מתולדותיהם הם. רדיפות דמים ואימה ופחד, מסירות הנפש וחלומות צמאים לגאולה משתקפים בציוריהם. כולם אומרים הזייה, עיווי ודבקות, הדמיון מתעלל בדמויות משונות, אכזריות, פרועות. נשיב אל לבבנו את שני כיווני אמנותנו אלה והבנת ההוה לא תקשה עלינו עוד. אמנם קיבלו אמנינו מהמערב, למדו ממנו, נתעוררו ונתעודדו בו ליצירתם. אבל לאמתו העמוקה יותר של דבר נמשכו והתחדשו בחלוצים כגון שאגאל הצייר וז'ק ליפשיץ הפסל הכוחות ההיסטוריים של מסרתנו אנו. ההשפעה היהודית על התהוות האמנות המודרנית לא היתה, אפוא, השפעת יחידים בלבד. פ"א יחידים אלה נהיו, ביודעים או בלא יודעים, הצנור שדרכו הפרה כוחו האמנותי של העם היהודי את תרבות המערב.

והערכת המעשה תלויה בדנים עליו. אלה מכנים כל הנוצר בין 1910 ל-1920 ENTARTETE KUNST ואלה חושבים את עשר השנים ההן לאחד הפרקים המחוננים בדברי ימי האמנות...

אמנות הימים שבין שתי המלחמות נראתה מתחילה כריאקציה גמורה, ופשיטת רגל המהפכה. השיבה לטבע לא היתה בפעל אלא שיבה לריאליזם המאה שעברה והמחודש לעומתו היתה רק האפידרמיס המקושה. אחרי שפיכת הלבבות באה התפכחות כללית; על כל גלוי נפש הוטל חרם, ההפשטה בוטלה כדילטנטיזם, ההבעה גורשה כספרות. סיסמאות כגון Neue Sachlichkeit ואפילו peinture picturale שיקפו אידיאולוגיה של התרוששות. אבל עד מהרה נעלמו סיסמאות אלה ואחרות, קמעא קמעא התגבר הזמן על מחלות הילדים שלו, ורבים החלו להתיחס לטבע יחס תמימי ולבבי. עבר זמנו של הקשוי המעושה וכל הגישה התקרבה יותר לאימפרסיוניזם. ברם, מסקנה אחת תיחשב לגדולה בהחלט: החוש לאיכות נתעורר מחדש, לאיכות גרידא. הלא סיסמאות המפלגות האמנותיות היו מערפלות את רשם המסתכל ואת משפטו הטבעי והפשוט; וחסר יכלת הצליח לעתים לא רחוקות להסתתר מאחורי צורות רחוקות מהמציאות. ועתה, לאמנות איכותית נעשה מיטב יצירת הימים האלה.

אעפ"כ, אין הדיאלקטיקה ההתפתחותית נגמרת בזה. כי השלילה ככוה מניע חוזרת לקדמותה, לשלול גם מהאמנות הזאת את זכות קיומה לצמיתות. האמנות מלפני 30 שנה אמנם העמידה את עצמה מעבר למציאות, אבל רק מעבר למציאות הפיסיקלית, ומגדר עצם מציאות החיים לא יצאה. אדרבא, שום תקופה קודמת לא זכתה למכשיר הבעה יותר רגיש או יותר נאמן מאשר הימים ההם. ואנו - היתכן? היתכן שבעת ובעונה אחת עם זיעזוע האנושות העמוק שבדברי ימיה יתמסרו אמנינו לרשמים רחוקים מכל החלחלה הגדולה הזאת, כאילו היה מצוי

דבר שאינו ניתן לתצורה אמנותית אמתית וכאילו היתה האמנות הופכת לבריחה מהמציאות ולהתבצרות בעולם של אשליות?

נכון, בתקופות עברו רוממה, העלתה האמנות את האדם. אבל העלאה זו-היה בה יחס הגיוני לכל העולם של מטה שמעליו העלתהו. היא הבינה למכאובו והיתה לו רוחה ונחמה, הראתה לו איזה מוצא והלהיבתהו. ואז היה האמן גם כעין מורה דרך, מחנך ומשען. בוודאי, בתודה עמוקה נקבל כל מה שאמנותנו נותנת ותתן, וחפש האמן קדש הוא. מאידך, אולי תתן לנו כל חוויתנו שאין כמותה, חוויית הימים האלה, ויתן לנו יחסנו הנפשי לאמן את הזכות, להזכיר לו את שליחותו הטוטלית?

וכבר נראים באפק אורות חדשים. מזמן נכנסו או התגנבו באמנות הימים הללו אלמנטים של נפש, כוחות של הבעה. בודדים כבר מעפילים ומעיזים להצחיק את עצמם ורבים מצפים לאיזה מעשה שייעשה וישחרר. פריס אהובתנו איננה ואין רמה אחרת, שאליה נשא את עינינו. עזובים לנפשכם הנכם, אמני ארץ ישראל, אבל אנחנו מאמינים בכם. קומו, מסרו את נפשותיכם וחדשו את ירושתנו הגדולה.